

Hageman, M. J. M., *Het kwade exempel van Gelre. De stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van beroerten, 1566-1568* (Dissertatie Nijmegen 2005, Werken uitgegeven door Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht LIX; Nijmegen: Vantilt, 2005, 453 blz., €27,50, ISBN 90 77503 23 4).

Hoewel er in de loop der jaren heel wat lokale studies over de beeldenstorm verschenen zijn, is het lang geleden dat een lokale studie van een dergelijke omvang werd gewijd aan de gebeurtenissen van 1566 en hun nasleep. Op het eerste gezicht lijkt het wat verbazingwekkend dat juist Nijmegen het onderwerp van zo'n studie is geworden; tenslotte sneuvelde er niet meer dan een handvol beelden in de stad. Wat volgens Maarten Hageman, die in 2005 aan de Radboud Universiteit op deze studie promoveerde, echter wel om een verklaring vroeg was het uitzonderlijke hoge aantal Nijmegenaren dat wegens hun aandeel in de onlusten door de Raad van beroerten zou zijn veroordeeld. Volgens de *Liste des Condamnés* van A.L.E. Vermeyden waren er 187 Nijmegenaren gevonnist, een beduidend hoger aantal dan in steden als Brugge, Brussel, Breda en Middelburg. Hagemans aanvankelijke inzet was om dit te verklaren en te verkennen welke socio-economische en politieke factoren een rol hadden gespeeld in de Beeldenstorm.

Hageman heeft vele jaren aan dit project gewerkt en dat is goed te merken. Enerzijds betekent het dat hij een buitengewoon gedegen en leesbaar boek heeft afgeleverd. Anderzijds moet gezegd dat de oorspronkelijke vraagstelling inmiddels wat verouderd is geraakt. Zijn conclusie dat de Nijmeegse beeldenstorm 'geen hongeroproer' was zal inmiddels weinigen in het veld meer verbazen, terwijl ook zijn bevinding dat de betrokkenen bij de 'geuzerij' uit alle sociale strata afkomstig waren ons niet meer hoeft te verwonderen. Aangezien en passant ook nog bleek dat Vermeydens tellingen niet klopten, en dat slechts 68 van de 187 Nijmeegse vonnissen werkelijk tegen inwoners van de stad waren uitgesproken (de andere veroordeelden kwamen uit andere delen van Gelre), lijkt veel van de *raison d'être* voor dit boek te zijn vervaagd.

Maar gelukkig heeft Hageman het niet bij zijn oorspronkelijke vraagstelling gelaten, en heeft dit boek wel degelijk andere verrassingen in petto. De belangrijkste daarvan is dat de auteur zijn blik heeft verruimd tot de bredere politieke context waarin de gebeurtenissen in Nijmegen zich ontvouwen. De Nijmeegse Raad en de Sinter Claesmeesters (de zeer invloedrijke representanten van de kooplieden in de stad) bleken in 1566 geneigd tot het tolereren van gereformeerde prediking. Dat was deels omdat sommigen van hen zelf met de reformatie sympathiseerden, maar ook omdat verzet tegen de inquisitie een symbool was geworden van Gelderse pogingen om de gewestelijke privileges te verdedigen tegen de nieuwigheden van de Habsburgse overheid. Gelderse edellieden waren zeer actief in de adellijke oppositie tegen de plakkatens, terwijl ook de Gelderse kwartieren, geleid door Nijmegen, hun eigen Geheime Unie tegen de inquisitie sloten. Steeds luidruchtiger formuleerden ze de eis om hun

eigen Landdag te mogen laten beslissen over de beste oplossing voor de godsdienstproblematiek.

De Nijmeegse Raad ging eind augustus 1566 nog een stap verder, en ontwierp een 'akkoord', waarin volledige godsdienstvrijheid aan de gereformeerden werd gegeven. Voorbijgaand aan de Pragmatieke Sanctie, beriep de stad zich op zijn vermeende rechten als vrije rijksstad in het Heilige Roomse Rijk, die haar het recht zouden geven om de bepalingen van het Verdrag van Augsburg op zichzelf van toepassing te verklaren, en zo een biconfessionele stad te worden. Juridisch gezien rammelde deze manoeuvre weliswaar aan alle kanten, maar het radicale potentieel van het 'kwade exempel' van Nijmegen was onmiskenbaar en zou de stad zowel door Brussel als door de Hertog van Alva zwaar worden aangerekend. Of we het ontstaan van het akkoord dan ook alleen moeten zien als het product van een 'gematigde middenkoers, gericht op het bewaren van openbare orde en rust', zoals Hageman beweert, lijkt betwifelbaar.

Zeker is dat de Raad al spoedig een onverwacht obstakel op haar pad vond. Binnen de stad groeide verzet tegen de nieuwe godsdienstpolitiek. Tegenstanders boden eerst een (omstreden) petitie aan, en vormden vervolgens op eigen houtje een burgerwacht om de St. Stevens kerk te bewaken – een taak die men de overheid kennelijk niet meer toevertrouwde. Nadat enkele beelden waren gebroken, kwamen de opposanten van de Raad ten slotte openlijk in opstand. Op 25 september moest de predikant de stad ontvluchten en werd een deel van de Nijmeegse raad tot aftreden gedwongen; een maand later kwam het tot een tweede oproer en een tweede zuivering. Wat zich in dit verzet manifesteerde, zegt Hageman, was deels de veel oudere onvrede die werd gevoeld door de 'gemeente', de vertegenwoordigers van de ambachten, die zich politiek buiten spel gezet voelden door de Raad en de Claesmeesters. Maar hij vermoedt ook dat de gemeente werd aangestuurd door een partij van buiten de stad, de Gelderse stadhouder. Hageman besteedt veel aandacht aan de rol van Karel van Brimeu, graaf van Megen, die zijn aanvankelijke steun voor de adellijke oppositie tegen de plakaten en de overheid al in de zomer van 1566 liet varen, en daarna een van de meest verbeterde tegenstanders werd van het Verbond der Edelen en de hoge adel uit de oppositie. Het is onmiskenbaar dat Megen de situatie in Nijmegen gespannen volgde, en ook probeerde die te manipuleren, bijvoorbeeld door het verspreiden van een stuk waarin de landvoogdes de Nijmeegse godsdienstpolitiek fel veroordeelde. Hageman levert bovendien een schat aan informatie over de manier waarop Megen probeerde het Brusselse beleid ten aanzien van Gelre te beïnvloeden; hoewel de landvoogdes zijn roep om hard militair ingrijpen steeds negeerde, speelde hij een sleutelrol in het maken van het Brusselse beleid.

Door zijn belangstelling voor Megens rol in de Nijmeegse politiek, lijkt Hageman wat minder aandacht te hebben besteed aan een derde bijzonder opmerkelijk aspect aan de Nijmeegse situatie. Katholiek straatgeweld tegen protestanten was in 1566 uiterst zeldzaam in de Nederlanden, en hoewel hij er terecht op wijst dat ook in andere Gelderse steden de protestanten wel op enig verzet konden rekenen, was de coup in Nijmegen enig in zijn soort. Nergens anders dwongen Nederlandse katholieken hun lokale overheden

gewapenderhand, en met succes, om ernst te gaan maken met het terugdringen van de gereformeerde dreiging. Hoewel hij er aan het einde van zijn studie wel enkele pagina's aan wijdt, is het dan ook jammer dat Hageman niet nog wat systematischer heeft doorgedacht over de politisering van de katholieken in de stad. Het is de vraag of we die geheel aan oudere politieke tegenstellingen kunnen toeschrijven; hoewel we over de deelnemers aan het katholieke verzet kennelijk niet veel weten, lijkt wel evident dat het hierbij niet alleen ging om leden van de 'gemeente'; niet voor niets was de Latijnse school het hoofdkwartier van de oppositie. Zou het de moeite waard zijn geweest om in de getuigenissen voor de Raad van beroerten op zoek te gaan naar de namen van katholieke getuigen à charge? Megens optreden alleen kan niet hebben volstaan, want het lukte de stadhouder immers niet om de katholieken in andere Gelderse steden te mobiliseren. Hier is nog ruimte voor nader onderzoek.

Hageman zelf wijst ons op een ander desideratum. Zijn laatste intrigerende bijdrage aan onze kennis betreft de manier waarop de Raad van beroerten tot zijn vonnissen kwam. Hageman beklemtoont dat vrijwel de gehele rechtsgang was gebaseerd op het onderzoek en de 'informaties' van lokale gerechtelijke ambtenaren. Weliswaar was het Alva zelf die in 1568 bijvoorbeeld bepaalde dat de prioriteit moest worden gegeven aan het vonnissen van voortvluchtigen. Maar Hageman kan laten zien dat de beslissingen die Amelis van Amstel van Mynden in het Nijmeegse uiteindelijk nam over de mensen die voor vervolging in aanmerking kwamen, meer geleid werden door praktische overwegingen dan door de ernst van hun vergrijpen. De achtergrond van dat soort beslissingen werd door niemand begrepen, en leidde tot een beeld van totale willekeur dat ongetwijfeld nog extra bijdroeg aan de angstaanjagendheid van deze vorm van bijzondere rechtspleging. Maar anderszins, zegt Hageman, is het opvallend dat de methoden waarvan de commissarissen van Alva zich in hun onderzoek én procedures bedienden eigenlijk zeer vertrouwd waren. Zijns inziens zou het de moeite lonen om nog eens nader te bezien in welke opzichten de rechtspleging nu eigenlijk wél indruiste tegen de bestaande gewoonten. Wellicht ligt daar voor hemzelf nog een taak, naast zijn bezigheden als secretaris van de regio Rivierenland. We moeten hem in elk geval vast dankbaar zijn voor deze verhelderende en stimulerende studie, die prachtig laat zien hoe belangrijk het is om stadsgeschiedenis te bedrijven in een grotere politieke context, en die in elk geval déze lezer eraan herinnerd heeft dat Gelre in het verhaal van de Opstand een belangrijker rol heeft verdiend dan die het meestal is toebedeeld.

Judith Pollmann

Jong, M. A. G. de, *'Staat van oorlog'. Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden 1585-1621* (Dissertatie Leiden 2002, Hilversum: Verloren, 2005, 383 blz., €35,-, ISBN 90 6550 792 2).

De auteur had duidelijk de ambitie om een nauw causaal verband te leggen tussen wapenproductie enerzijds en militaire hervormingen in de Republiek anderzijds. Daarin is hij naar ons aanvoelen tot op zekere hoogte geslaagd. Bijzonder interessant is het tweede deel waar het 'Aanbod' of de wapenproductie besproken wordt. Hierbij wordt erg duidelijk het belang onderstreept van het controleren van zeeroutes in de Noordzee en in de Baltische Zee, wat essentieel was voor het aanvoeren van de nodige grondstoffen en half afgewerkte produkten uit Zweden en andere regio's rond de Baltische Zee. Wel had het belang van de Maasvallei voor de verbinding met het Luikse en met Lotharingen iets meer benadrukt mogen worden. Ook de rol van het buitenland bij het tot stand komen van een wapennijverheid in de Republiek is goed geaccentueerd. Iets minder gelukkig zijn de daarbij horende schema's die niet steeds overduidelijk zijn. Bij het bespreken van 'gunstige ondernemerscondities' had meer beklemtoond mogen worden dat het wegvallen van Antwerpen als concurrent van essentieel belang is geweest voor het tot stand komen van de zogenaamde 'Gouden eeuw' in het noorden. Het hoofdstuk 'Ondernemerstactieken' is erg leesbaar en interessant. Het is echter de vraag in hoeverre de hier aangehaalde gevallen representatief zijn voor de tactieken en de gedragingen van de ondernemers in de Republiek als zodanig.

Het meest interessant lijkt mij het laatste hoofdstuk. Hier slaagt de auteur er erg goed in een verband te leggen tussen enerzijds de noden van de overheid op het vlak van bewapening en de financiële middelen die de overheid wil inzetten om die noden te leningen, en anderzijds hoe het privé initiatief inspeelt op de beschikbaar gestelde financiële middelen en de materiële noden qua bewapening van de overheid. Het geheel is voldoende gedetailleerd uitgewerkt, maar toch niet zo dat het overdreven is.

Minder enthousiast ben ik over het eerste deel waar de 'vraag' behandeld wordt. Vooral bij de eerste paragraaf waar het Staatse leger behandeld wordt heb ik bepaalde bedenkingen. De paragraaf over de 'schaalvergroting' geeft cijfers qua aantal manschappen die mij bijzonder hoog lijken te zijn; zeker voor het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw. Mogelijk zijn die cijfers wel juist, maar dan zijn het duidelijk momentopnames. De organisatie van de maatschappij in het algemeen en van de economie in het bijzonder liet rond 1600 niet toe om lange tijd grote aantallen manschappen op de been te houden. Ofwel was het een eerder kleine troepenmacht gedurende een lange tijd, ofwel gold het een grote troepenmacht gedurende een korte tijd. De schaalvergroting waarvan de auteur gewaagt op het einde van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw is een schaalvergroting die eerder op haar plaats is in het Frankrijk van de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Graag had ik eveneens iets meer benadrukt gezien dat het militaire herstel van de Republiek na 1588 ook het gevolg is van het overlijden van Farnese en